

Зоран Кинђић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука
Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија
e-mail: zoran.kindjic@fpn.bg.ac.rs

ПРОСВЕТИТЕЉСТВО СВЕТОГ САВЕ

Апстракт: Противстављајући Св. Саву и Доситеја Обрадовића као два парадигматска лика српске културе, аутор настоји не само да појасни разлику између средњовековног и модерног просветитељства него и да реafirмише Св. Саву као највећег српског просветитеља. У том настојању он се ослања на радове Св. Јустина Ћелијског и Владимира Вујића, у којима су понуђени уверљиви аргументи за примат светосавског просветитељства над доситејским. Да би српски народ успео да сачува свој верски и национални идентитет, неопходно је да одустане од слеђења западноевропског просветитељства и врати се изворнијем светосавском просветитељству. Иначе ће уместо да следи Христа окренути леђа Христу, са свим погубним последицама такве одлуке.

Кључне речи: просветитељство, светост, светлост, духовност, разум,

У нашем народу, а не само у Цркви, уврежено је мишљење да је Св. Сава највећи српски просветитељ. Такво мишљење нашло је израз како у тропару Св. Сави, у коме се каже да је био учитељ који је просветио своју отаџбину, тако и у молитви, у којој му се обраћамо као просветитељу српске земље. Међутим, оваквом гледишту углавном нису склони они који су васпитани у духу модерног западноевропског погледа на свет.¹ Они наиме сматрају да просветитељство подразумева не само супротстављеност сујевреју, фанатизму, митологији, него и раскид са религијом, будући да је она наводно неспојива са модерним научним духом, који одликује критичко преиспитивање, тј. непристајање на слепо подвргавање било каквим догмама. А пошто је Св. Сава био човек Цркве, пошто је живео у мрачном средњем веку, упркос томе што му се признају извесне просветне, здравствене и законодавне заслуге, он не може бити синоним за српско просветитељство. Ако у некој личности треба видети парадигму за просветитељство, онда је то, бар по њима, несумњиво Доситеј Обрадовић. Наиме, овај пречански интелектуалац, који је раскрстио са својим младалачким монашким идеалом, донео је у наше крајеве западноевропске просветитељске идеје, те од његовог

¹ Додуше, има наших интелектуалаца који су, упркос лаицистичком образовању, остали верни гледишту о Св. Сави као највећем српском просветитељу. Тако Милош Црњански, говорећи о животу и делу Св. Саве, наглашава: „За време Немањића, средњовековна Србија, и по просвећености својој, може да се пореди са другим, срећнијим државама европским. А први просветитељ међу њима је Свети Сава“ (Црњански 2011, 17). По Перу Слијепчевићу, идеална грађевина коју је замислио Св. Сава могла би се одредити као „верско-просветни самоуправни манастир“. Говорећи о доприносу нашег највећег просветитеља, он истиче: „Св. Сава није само замислио пирамиду српске просвећености као неимар, него је и радио на њој као зидар, и предао је у аманет нараштајима да је дозиђују“ (Слијепчевић 2013, 45).

просветног деловања заправо започиње лагани и мукотрпни процес просвећивања, односно модернизације Србије.

Ако бисмо процењивали овакво гледиште, лако бисмо могли запазити да је појам просветитељства сужен на западноевропско просветитељство, пре свега на оно француско XVIII века. Оно се, као што је познато, у име природног светла људског разума супротставило наводно илузорној натприродној, нетварној светлости, која је везивана за превазиђени средњовековни поглед на свет. И мада су захваљујући замаху разумског мишљења остварени значајни успеси на материјалном плану, не треба губити из вида чињеницу да је просветитељство, које се у име слободе супротставило миту, постало нови мит.² Иако смо решили многе научне проблеме, иако смо у поседу значајног позитивног знања, све даље смо од помисли да је много значајније од тога расветлити духовну тајну постојања и доспети до смисла живота. Наш физички свет је додуше у великој мери осветљен вештачком светлошћу, али по мишљењу савремених светих отаца, чини се да ипак све више тонемо у духовни мрак.

У настојању да се појам просветитељства ослободи својења на наведено сужено значење, могли бисмо да подсетимо да се чак и у оквиру митског мишљења говори о просветитељима, тј. о узорним божанским или херојским ликовима који су човечанству донели вештине неопходне за културни живот. Будући да је, по свему судећи, херој просветитељ заправо архетипски лик, не изненађује што широм света постоји мноштво митова који говоре о првобитном, изворном, светом времену у којем су (полу)божанске личности утемељиле културу одређеног народа. Као што је то документовано показао Мирча Елијаде, митске представе о херојима просветитељима који људе уче лову, земљорадњи, занатима, верским обредима и организацији друштвеног живота, упркос извесним варијацијама, карактеристичне су за готово све народе.³

2 Тезу да је просветитељство постало нови мит заступају Хоркхајмер и Адорно. По њима, просветитељство, „схваћено у најобухватнијем смислу као напредујуће мишљење, одувијек је слиједило циљ ослобађања људи од страха и постављање људи за господаре“. Упркос очекивању да ће природно светло људског разума одагнати таму мита и омогућити човеку живот у слободи и благостању, франкфуртски филозофи са жаљењем констатују да „до краја просвијетљени свијет сија у знамењу тријумфалног зла“ (Horkheimer – Adorno 1989, 17). Свет је додуше захваљујући доминацији идентификујућег мишљења рашчаран, свеколико бивствујуће је увучено у иманенцију начелно познатог и овладавог, те више нема разлога за страх пред непознатим, али сам човек и даље је неслободан. Уместо митском фатуму сада је подвргнут владавини безличног система. У настојању да свеколико бивствујуће учини самерљивим, да све подвргне контроли, „просвјетитељство је толико тоталитарно колико само може бити било који сустав“ (Исто, 37). У светлу убрзаног процеса глобализације, који се све интензивније одвија пред нашим очима, гледиште франкфуртских мислилаца да смо подвргнути меком тоталитаризму сваком даном све више добија на убедљивости. Но, за разлику од франкфуртских филозофа, који су веровали да је саморефлексијом могуће спасити просветитељски пројект, нама се чини да је излаз у враћању просветитељства светости, тј. у скрушеном повиновању природног светла људског разума божанској натприродној светлости.

3 Приметивши да мит „прича свету причу, то јест, примордијални догађај који се одиграо на почетку Времена, *ab initio*“ (Елијаде 2004, 69), Мирча Елијаде истиче да је главна улога мита „да 'фиксира' узорне моделе свих обреда и свих значајних људских активности: узимање хране, сексуалности, рада, васпитања, итд. Понашајући се као одговорно људско биће у пуном смислу те речи, човек подражава узорне чинове богова, понавља њихова дела, било да је реч о једноставној физиолошкој активности, као што је узимање хране, или о некој друштвеној, економској, културној, војној или каквој другој делатности“ (Исто, 71-72). За разлику од профаног човека, који не води рачуна о томе да своју делатност усклади са изворним моделом, који је убеђен да

Самим тим није случајно што је је такав архетипски лик присутан и у свести српског народа. Занимљиво је да је то најчешће управо лик Св. Саве. Проучаваоци наше традиционалне културе забележили су читав низ прича о Св. Сави не само као о ономе који у још увек недовољно оцрквљени народ шири моралну и верску поуку, који Србе учи посту и молитви, него и као доносиоцу различитих вештина и утемељитељу културе. У тим причама се каже да је Св. Сава научио Србе не само да упражњавају различите занате него и да ору, киселе млеко, сире сир и сл.⁴

Нама ове приче данас свакако звуче крајње неуверљиво. Нико од нас не би прихватио као историјску чињеницу да су Срби тек захваљујући труду Св. Саве научили да ору, ткају, шију, кују гвозђе, граде воденице, сире сир, праве прозоре и сл. Међутим, уколико обратимо пажњу на симболику тих прича, открићемо да неке од њих у себи крију дубоку истину. На пример, иако свакако није тачно да Срби до Св. Саве нису знали за прозоре, из чега би следило да су, бар неки од њих, наводно у својим кућама живели у дубоком мраку, можда је у духовном смислу ипак тачно да су многи Срби живели лишени истинске светлости. У причи „Свети Сава гради прозоре“ каже се да је Светитељ, пошавши да „учи народ побожности и вјери“, наишао „на људе гдје са четири вола уносе свјетлост у кућу“. Кад их зачуђен запита: „Шта радите то браћо?“, они му одговорише да су пре три дана саградили кућу, али се у собама ништа не види, те они од тада безуспешно покушавају да унесу светлост у кућу. „До пред врата се види, а кад у кућу мрак“. Пошто, по свему судећи, дотични људи нису живели изоловани од осталог света, могло би се претпоставити да није било никог у њиховој околини ко би их pouчио како да реше проблем. Штавише, за та три дана ниједан пролазник се није нашао који би знао како да им помогне. Дакле, следило би да је (српски) народ тада био још увек крајње непросвећен, тј. да је живео у духовном и културном мраку. Суочен са неким, непросвећеним сународницима (или можда чак и са иновјерном хришћанском браћом или напросто са Адамовим потомцима) највећи српски просветитељ најпре се помоли Богу, те их не само pouчи да треба да начине прозоре него их им сам и начини.⁵ У анализи ове наизглед наивне народне приче ваља обратити пажњу на неколико момената. Пре свега, основна делатност Св. Саве састојала се у ширењу православља, тј. у настојању да људе који су још увек недовољно верски просвећени, који се још увек нису сасвим ослободили паганског мрака, обасја светлошћу праве вере. Но успут он своје сународнике pouчаваша и различитим вештинама, доноси им културу – у овом случају учи неке људе грађењу прозора. Значајно је уочити да његовој pouци претходи молитва Богу. Тиме као да хоће да се каже како све просветно и културно прегалаштво Св. Саве, додајмо и државничко, дипломатско, социјално, правно, заправо почива на молитви, како је жив лични однос према Богу у основи његове свеколике делатности. Наиме, иако се о томе у овој краткој причи не говори, може се претпоставити да је сам Свети Дух pouчио Св. Саву како да реши дотични проблем.

просвећеност подразумева незаинтересованост за изворно и свето, религиозан човек себе самог „сматра *правим човеком* само уколико подражава богове, Хероје просветитеље или митске Претке“ (Исто, 73).

4 Најлотпунију збирку народних прича о Св. Сави сабрао је и издао Владимир Ђоровић. Види: Ђоровић 1990.

5 У причи се не каже тачно који је народ хтео Св. Сава да учи побожности и вери, већ напросто само: „Идући по свијету...“ Његовој помоћи претходила је молитва: „Свети Сава се помоли Богу те им рече: 'Е људи божји, треба начинити прозоре – ево овако.' Па им онда начини прозоре, а они му се много захвале“ (Исто, 224).

Ако се пак присетимо да кућа може да симболизује човеко тело у коме пребива његова душа⁶, онда схватамо да прича, макар имплицитно сугерише да је духовна светлост обасјала људску душу управо захваљујући просветитељској делатости Св. Саве, првог архиепископа самосталне српске Цркве, који је својом верском поуком отворио „прозоре“ душа својих сународника за улазак нетварне божанске светлости. Осим тога, кућа може да означава и заједнички живот, и то не само породични него и државни, те прича такође указује да је истинска државна заједница код Срба постала могућа управо захваљујући просветитељском, духовно-црквеном деловању Св. Саве.

Покушају да се интерпретацијом народних прича покаже специфично Савино просветитељство могло би се замерити да је једностран, јер се такође могу навести и бројне приче у којима Св. Сава пре подсећа на гневно и каприциозно паганско божанство него на хришћанског светитеља. Наиме, у неким од народних прича Св. Сава није приказан као добронамерни просветитељ, што је иначе преовлађујући мотив, већ као онај који проклиње оне који су му се због нечег замерили, који је спреман да се свети, често чак и за нехотична и безазлена огрешења, уместо да великодушно хришћански прашта.⁷ Што се тиче наведеног могућег приговора, сагласни смо да је у народним причама често помешан хришћански и пагански дух. Тачније речено, чак и летимичан поглед на њих показује да у неким преовлађује пагански а у другима хришћански дух. Будући да митска свест, као израз човековог несвесног, алогичног дела психе, у себи спаја супротстављене моменте, чиме се суштински разликује од разумске свести која негује двовалентну логику, разумљиво је што у њој божанства и хероји готово по правилу имају и светлу и мрачну страну, те отуда не чуди што су у народној традицији и Св. Сави каткад приписиване извесне нехришћанске особине. Међутим, у целини гледано, Св. Сава је у народној митологији доминантно херој-просветитељ, праучитељ српског народа.⁸ Време његовог деловања у народним причама, упркос сведочанствима историографа која указују на чињеницу завидног нивоа српске културе па и црквености, макар у вишим друштвеним слојевима⁹, подсећа на првобитно митско

6 Та симболика присутна је и у хришћанству. Тако Св. ап. Павле за тело каже „наша земаљска кућа, тјелесни шатор“ (2. Кор. 5, 1).

7 Указавши да се у поменутој Ђоровићевој збирци народних прича о Св. Сави Свечев гнев и кажњавање оних који су му се на неки начин замерили налази „као мотив, често као *главни* мотив, у не мање од четрдесет и две приповетке“, Чајкановић примећује: „У оном делу светосавске традиције који је био ван црквеног утицаја и контроле, за свеца су“, а тиме и Св. Саву, „везивана чисто паганска морална схватања“ (Чајкановић 1973, 310, 314).

8 Важно је приметити да се у народним причама његово просвећивање готово по правилу разликује од оног модерног. Подсетивши да се Св. Сава у њима „сасвим изузетно јавља у улози простог *учитеља* и *саветодавца*“, Чајкановић истиче да „у највећем броју случајева он, и по својој спољашњости, по атрибутима и начину свог појављивања, по својој надљудској моћи“, делује „*као какво божанство* из старе вере, и врши реформе, ствара бољитак и напредак *не својим поукама*, него просто својим присуством, супранормалном снагом своје речи, и магичном моћи свога штапа“ (Исто, 323-324).

9 На српском двору, као и међу властелом, упражњавана је културна делатност. Тако је на пример, по Теодосијевом сведочењу, Стефан Првовенчани „на гозбама забављао своје госте бубњевима и гуслама и био веома вешт приповедилац“ (Маринковић 1998, 9). Да је осим црквене и витешке књижевности постојала и љубавна поезија, имплицитно показује, бар по мишљењу Радмиле Маринковић, Теодосијева тврдња да је млади Растко избегавао да слуша „штетне песме младићких покуда, што слабе душу“ (Теодосије 1984, 7). „Шта је то друго него љубавна поезија?“ (Маринковић 1998, 10). Што се тиче црквености, у српским земљама не само што је постојала црквена организација, додуше под управом Грка и Охридске архиепископије, не само што је властела издашно помагала манастире, него је већ било и светитеља међу Србима.

правреме, које су обележили хероји-просветитељи својом светом, узорном делатношћу, а чије понашање представља образац за све нас.¹⁰

Но ако позивање на митологију није довољно уверљиво да би се оправдала теза о Св. Сави као највећем српском просветитељу, обратимо пажњу на нашу духовну традицију, у којој се првом српском архиепископу приписује статус првог и највећег српског просветитеља.¹¹ Такво мишљење парадигматично је изразио Св. Јустин Ћелијски те је најпримереније да се најпре усредсредимо на његово извођење. Као аргумент за гледиште да је Св. Сава највећи српски просветитељ, односно као одговор на потенцијално питање на основу чега се тако нешто тврди, ава Јустин с правом истиче: „*Свети Сава је највећи српски просветитељ, јер је највећи српски светитељ.*“ За разлику од оних који просвету и просвећивање тумаче на секуларан начин, за које се просвета своди на пуко интелектуално знање и овладавање вештинама, којима је страна помисао не само на духовну него чак и на моралну димензију образовања, Св. Јустин Ћелијски, у складу са целокупном светоотачком традицијом, са патосом указује на изворно прожимање просветитељства, просветљења и просвете: „*Просвета је пројекција светости, зрачење светлости; светитељ светли, и тиме просветљује, просвећује.* Просвета је свим својим бићем условљена светошћу; прави просветитељ је у ствари само светитељ. Без светитеља нема просветитеља; без светости нема просвете; *без просветљења нема просвећења.* Светост је светост божанском светлошћу. *Истинска просвећеност није друго до зрачење светости; само су светитељи истински просвећени.*“ Наиме, особа која се, захваљујући свом врлинском животу и подвижничком труду, удостојила да буде прожета нетварним божанским енергијама, да буде испуњена благодаћу Светог Духа, најпре изнутра бива просветљена Таворском светлошћу, да би временом то блажено стање постајало све учесталије, те она на крају бива и обожена, тј. постаје света. Доводећи у неракидиву везу просвету и светост, ава Јустин подсећа на етимологију српске речи *просвета*. Она наиме „долази од црквенословенске речи: *просвјеиченије*; а *свјет* значи *светлост*, те *просвета* значи *просветљење*“. Будући да „просвета у ствари значи просветљење, и то просветљење кроз освећење Духом Светим, Духом Христовим, као творцем, носиоцем и раздаваоцем светости и светлости“¹², Св. Јустин Ћелијски с правом истиче да управо зато „што су освећени и просвећени Духом Светим, светитељи су просветитељи“. Опонирајући владајућем просветитељском гледишту о просвети без светости, које је у српске земље иначе некритички увезено са Запада, ава Јустин подсећа на оно што су знали наши преци а што ми данас најчешће заборављамо: „Научен Светим Савом, наш је народ занавек изједначио појам светитеља са појмом просветитеља. И све то оличио у Светом Сави као свом првом и највећем светитељу и просветитељу, увек првом и увек највећем.“¹³

10 Митови и легенде о Св. Сави и данас живе, штавише има и нових, незабележених код Ћоровића. Тако на пример постоји прича да мошти Св. Саве заправо и нису спаљене, као што иначе мислимо. Наводно су сналажљиви српски монаси успели да подметну Турцима неке друге мошти уместо Савиних. Оне се већ вековима налазе закопане у једном српском манастиру, а када за то дође погодно време, биће обелодањено њихово постојање. По том веровању, тада ће доћи и до успостављања српске краљевине. На престолу ће бити владар немањићког порекла.

11 О поштовању Св. Саве као великог светитеља и просветитеља током средњег века, које није било ограничено само на српски народ, види: Станојевић 1996, 102-106.

12 Јустин 2001, 258, подвукао З.К.

13 Исто, 259. Занимљиво је да и сам Св. Сава сугерише повезаност освећења и просвећења. У житијама свог оца, Св. Симеона Мироточивог, он каже да је окупљени народ, чувши за Немањину одлуку да абдицира и замонаши се, заридео, обративши му се следећим речима: „Не остављај нас

Уверен да је неопходно вратити се изворном светосавском народном сазнању да су „Црква и школа нераздвојни близанци“, он разобличава модерно западноевропско схватање просвећености: „Просвету без светости, просвету без освећења Духом Светим, просвету без усавршења и довршења Богочовеком, просвету без Бога – измислила је Европа у своме хуманистичком идолопоклонству.“ Иако Европа све што је у њој велико захваљује управо Христу, она је у својој гордости окренула леђа Христу и лакомислено се одважила „на стварање новог човека“, као и уређење друштва без Христа. План хуманистичке просвете за стварање новог, просвећеног, секуларизованог човека, по Св. Јустину, предвиђа да „у новом човеку не сме бити Христа нити ичег Христовог“. Ренесансни пројект, настао, макар у извесној мери, и као протест против ватиканског изопачивања хришћанства, почивао је на уверењу да је могуће „обновити европског човека хуманистичким духом старе Јеладе“.¹⁴ Међутим, будући да је током историје западне Европе Богочовек све више потискиван хуманистичким идеалом, на крају се дошло до тога да се човек одважи на претензију да буде натчовек, односно човекобог. Но обезбожење и обездушење, као што с правом упозорава Св. Јустин Ћелијски, неизбежно води роботизацији и нихилизму, тј. духовном самоубиству европског човека. Као што је „главни циљ просвете: усавршити и довршити човека“¹⁵ занемарен управо зато што је Европа изневерила Христа, јединог који би суштински могао помоћи човеку да се духовно преобрази, тако се циљ просвете – „просветити човека, осветлити све његове поноре и јаме, протерати из њега све таме“ показао неостварив без садејства натприродне божанске светлости. Св. Јустин тврди да је човек „без Бога, без Христа, без те једине неугасиве светлости“, упркос титрајима бледе и непостојане светлости којима његов разум покушава да осветли космичку и душевну таму, ипак тек немоћни „свитац у бесконачном мраку ове васионе“. Иако се неком површном посматрачу може учинити да Европа блиста у вештачкој светлости, онај ко има духовне очи види да је Европом „полегао густ и тежак мрак и попала је непрозирна тама“.¹⁶

Веран светосавском идеалу просвећивања, Св. Јустин са жаљењем констатује: „Кроз доситејевштину та тама је захватила и нас Србе.“¹⁷ Будући да је доситејевштина заправо лакомислена вера у западноевропски хуманизам, у свемоћ хуманистичке просвете, културе и цивилизације, она српском народу, упркос материјалистичком зававању у бесконачан прогрес, не доноси суштински ништа добро. „Под утицајем

сироте, господине, јер ти нас *освети* и ти нас научи и ти нас *просвети*, пастиру добри“ (Свети Сава 2005, 169, подвукао З. К.). Колики значај је Св. Сава придавао просвећивању, и колико је просветитељство везивао пре свега за духовну сферу, сведоче избор епитета које је он навео суочивши се са дилемом какао да назове Св. Симеона: „Да ли господином добрим? Да ли учитељем праве вере? Оцем благим? Пастиром, који вером напаса поверено му стадо? *Просветитељем* цркава и учитељем добрих обичаја и који вазда пребива у молитвама?“ (Исто, 172, подвукао З.К.).

14 Јустин 2001, 259.

15 Исто, 254.

16 Исто, 263. Св. Николај Српски, на своје реторичко питање: „Где је највећи мрак?“, одговара: Тамо где букти највећа светлост па се угаси. Тамо је највећи мрак“ (Св. Николај 2004, 96). Указавши да је Сатана „држао у кврзи европско човечанство док се Христос није јавио“, српски Златоуста све нас подсећа: „Христос је разагнао у Европи мрак незнабоштва и глупост идолопоклонства“ (Исто, 93-94). Иако је европским народима, који су крштењем обасјани натприродном светлошћу, Христос доделио „власт над целом куглом земаљском“, и доделио задатак да прошире ту светлост међу другим народима света, они не само што су заборавили на ту своју мисију него су, у безумној гордости и бескрајној незахвалности, свом добротинитељу и препорудитељу окренули леђа и због тога тону у све дубљи мрак.

17 Јустин 2001, 263.

доситејевштине и наш се човек почео механизовати, роботизовати“, с тугом је указивао Св. Јустин, а ми бисмо могли додати да је управо захваљујући преовлађујућем слепом подражавању погрешног западноевропског пута српски народ у опасности да изгуби свој духовни и национални идентитет. По ави Јустину, за српски народ постоји само један излаз из претеће катастрофе – прихватити светосавску просвету. „Светосавска просвета зрачи, светли и просвећује једином неугасивом светлошћу, и једином истинитом светлошћу у свим световима: Богочовеком Христом“.¹⁸

Сличан став о просветитељству Св. Саве заступао је и Владимир Вујић. Да би својим савременицима, који су најчешће некритички прихватили идеал западног просветитељства, разјаснио у чему се састоји просветитељство Св. Саве, Вујић пореди Св. Саву и Доситеја Обрадовића. За њега они представљају два парадигматска лика српске културе. Ослањајући се на новозаветну метафору о уском духовном путу и широком хедонистичком путу, који у пропаст води (Мт. 7, 13-14), као и ону о Христовом разлучивању људи на десну и леву страну (Мт. 25, 32-33), Вујић тврди да је десни пут изабрао Св. Сава а леви Доситеј. По Вујићу, бекство Св. Саве „за манастир и бекство Доситејево из манастира два су велика симбола наше духовне културе: пут десни и пут леви.“¹⁹ Док је Савино бекство зачело „онај духовни правац којим се засновала *христологијом као узор живљења*“, Доситејево бекство „зачело је онај духовни правац којим се засновао *рационализам*. Онај је *пошао за светлошћу одозго*; овај је слеп прошао мимо њу и *пошао за жишвом људског гордог ума*“.²⁰ Определивши се у младости за духовни пут, Растко је постао и остао Сава, док се монах Доситеј, саблажњен и разочаран духовним стањем своје манастирске сабраће, не желећи да тавори и ленствује у манастиру, враћа Димитрију.²¹ Вујић сматра да је духовно просветитељство Св. Саве супериорно у односу на Доситејево рационалистичко: „Просветитељима зову Саву и Доситеја: но први је просветитељ *кроз светост живљења*, други *кроз стицање рационалних знања*, – први је оснивач хришћанске наше православне културе, други је почетни лик ’ослободилачког’ просвећења; први је ударио темеље народној култури, други је симбол прелома са њом и зачетник лажне цивилизоване навлаке духовне која се почела утемељењем ’гражданства’ нашег, а која се завршава данас његовим распадањем. *Светост практичног живљења* као основа за

18 Исто, 264.

19 Вујић 2013, 193. По Теодосијевим речима, још у раној младости „деснога се пута дохвати“ Растко (Теодосије 1984, 7).

20 Вујић 2013, 193, подвукао З.К.

21 Занимљиво је да је у својим младим данима Димитрије, надахнут чудесним житијама светих, жудео за монашким животом, желећи да и сам постане светац. Поставши монах, испољно је испрва велику ревност, тако да се прочуо по свом богоугодном животу. О времену пре него што се у њему угасио подвижнички жар Доситеј каже: „Свуде се било огласило да сам светац, по сели се разгласило да и чудеса чиним. Болесници, који би у манастир долазили, мени би искали да им молитве читати. (...) Многи би сведочили да су и[х] моје молитве исцелиле“ (Доситеј 2007 а, 68). Међутим, пошто је био лишен неопходне духовне подршке, Доситејев почетни занос убрзо је спласнуо. Пребивање у скученој средини, међу монасима који нису показивали жудњу ни за духовношћу ни за образовањем, условило је да се Доситеј разочара у монашки живот и закључи да је, бар у његовом времену, светован начин живота супериоран у односу на монашки. Не само што је напустио манастир него је и аскетски начин живот заменио хедонистичким. Он је додуше и даље веровао у Бога, али више на протестантски него на православан начин. Будући да Бог вреднује људске поступке сходно условима живљења, Доситеју се као олакшавајућа околност може узети то што је живео у неупоредиво мање духовном времену од оног у коме је живео Растко, што се његова монашка средина значајно разликовала од оне коју је Св. Сава искусио на Светој Гори, те није имао ни право духовно вођство ни жив пример за угледање.

просвећење; *одбацивање духовне дисциплине, јарма Христовог*, као основа за просвећење: тако изгледају два правца: светосавственост и доситејевштина.²²

Вујић с жаљењем констатује да је доситејско просветитељство однело превагу међу ученим Србима. То се кристално јасно види у неспретним настојањима неких наших историчара да објасне разлоге Растковог одласка на Свету Гору и Савиног враћања у своју земаљску отаџбину. Уздајући се искључиво у слабе пламичке свог разума, лишени властитог каквог-таквог духовног искуства, сматрајући да је светост напросто некаква „психопатолошка појава“, они у покушају да „осветле“ Савин лик пројектују мисли свог секуларизованог времена на Св. Саву, тврдећи да је Растко отишао међу монахе или вољом свог оца или зато што није могао да се нада да ће се као трећи син уздићи до владарског тона, па је ето желео да стекне моћ и славу црквеном влашћу. По некима од њих, Сава се убрзо „отрезнио од подвижништва и вратио политичком световном животу“.²³ Тај Савин повратак Доситејеви следбеници позитивно вреднују као освешћујући повратак из занесењачког мистицизма у реалност.²⁴ Али зашто се он, упркос својим политичким и дипломатским успесима,

22 Вујић 2013, 193, подвукао З.К. Док Скерлић велича Доситеја управо због његовог просветитељства, Његош о Доситејевом просветитељству има веома негативно мишљење. Скерлић пише: „Ми данас у њему видимо човека који је *прекинуо са средњовековним и византијским традицијима и источњаштвом и увео нас у модерну културу и спасоносно западњаштво*“ (Скерлић 1964, 101, подвукао З.К.). За разлику од таквог благонаклоног става према Доситеју, Његош се у писму Милошу Обреновићу од 3. 8. 1837. чуди што су у кнежевини Србији, и то у државној типографији, штампана „сочиненија покојнога Обрадовића“, будући да она у духовном смислу представљају „сјеме зла“, те препоручује Милошу да их забрани „свакоме читати и имати, као што се и друга правитељства зла и развратна сочиненија запрећују“. Да не би било неспоразума, Његош истиче да није против истинске просвећености, већ оне изопачене, каква је Доситејева: „Ја просвјешченије љубим, но оно просвјешченије које је полезно нашем народу, које је сообразно данашњијем опстојатељствима нашијема и којег је темељ благочестије; а просвјешченије развратно, којему су зли основи учињени на подруганије светиње славенске нити ја љубим нити ће ниједан управомислашчи Славјанин. Ја бих Доситеја почитавао да је умио свој дар душевни обратити у корист нашега народа, али га обратити није умио, и зато га презирем и као човјека који није видео у шта се садржи срећа народа, што ли му може причинити несрећу, и како човјека који је био некоме подло орудије подсмјјанија над благочестијем“ (Његош 2016, 1035).

23 Вујић 2013, 194. Св. Николај Српски указује да наши модерни историчари, попут архиепископа охридског Димитрија Хоматијана, неоправдано говоре о некаквом наводном великом преокрету у животу монаха Саве. Као што је познато, Хоматијан је, гневан што је успостављањем аутокефалне српске цркве изгубио јурисдикцију над српским територијама, оптуживао Саву да се вратио са Свете Горе у светску вреву због личне амбиције и славољубља. Но док Хоматијан сматра тај наводни преокрет код Саве „обратом на горе“, дотле га наши модерни историчари „сматрају обратом на боље“ (Николај 2013 а, 199).

24 У настојању да демитологизује црквено-народно предање о Св. Сави и нашу историографију ослободи наводног баласта легенди које су о њему исплели Доментијан и Теодосије, Станојевић сматра да је повратком у Србију, услед суочавања са реалним економским, политичким и социјалним проблемима свог народа, Сави „од једном нешто пукло пред очима“, те је „од верског фанатика постао пропагатор социјалног морала, од младог занешењака организатора, државник и књижевник“ (Станојевић 1935, 34-35). Иако љубав према аскетском животу Саву није „никада сасвим напустила“ (Исто, 112), временом је ипак „реализам и практичан дух код њега све јаче преовлађивао“, те је „у све већој мери све ствари посматрао са практичне стране и ценио их са практичног гледишта“ (Исто, 121). У складу са модерним залагањем за приматом практичног над духовним, Станојевић верује да Саву нису много занимала догматска питања, те као похвалу истиче да је „једна од најважнијих и најмаркантнијих особина Св. Саве његов необичан практични

изнова враћа на Свету Гору или одлази на ходочашћа у Свету земљу, они себи зачудо не постављају.²⁵ Да су то озбиљно учинили, можда су могли да наслуте у чему се састоји просветитељска улога Св. Саве у српском народу.²⁶

Пре свега, ваља истаћи да није било никаквог Савиног наводног отрежњења и напуштања подвижничког живота. И када се посвећивао организацији црквеног живота у свом отечаству, и када је предузимао дипломатске мисије, проповедао у народу, градио цркве и манастирске болнице, Св. Сава није престајао да буде истински подвижник. Молитва је била и остала темељ његове свеколике делатности. Напустивши карејску испосницу, он није суштински променио свој начин живота, јер је и у Србији наставио са тиховањем, повлачећи се повремено у студеничку испосницу. Следећи Христов пример повременог усамљивања ради молитве, Св. Сава се молитвом духовно оснаживао за своју просветитељску мисију. Могло би се рећи да је молитва обележила читав Савин живот, од самог почетка до краја. Наиме, њега су родитељи у поодмаклим годинама својим жарким молитвама измолити од Бога²⁷, од малих ногу поучаван је молитви, усавршавао се читавог живота у молитви, да би и умро са молитвама на уснама. Он се у толикој мери посветио молитви да је она срасла са њим, постала нешто тако природно и спонтано попут дисања.²⁸ Усавршивши се у умносрдочној молитви, остварио је идеал непрестане молитве, те постао сасуд Духа Светог, из којег се изливају

смиао и ванредан организаторски таленат“ (Исто, 116). Насупрот нашим модерним историчарима који виде „у животу монаха Саве један велики ’преокрет’ једно ’разочарење’, напуштање живота ’аскетског и контемплативног’ и посвећење себе животу активном“, који тврде да се „светогорски ’аскет’, чак и ’верски фанатик’ Сава одједном (...) преобразио у ’практичног организатора цркве и државе’, од ћутљивца постао проповедник, од испосника путник и државник још уз то ’дипломат““ (Николај 2013 а, 199), Св. Николај Српски истиче да није било никаквог великог преокрета. Подсећајући да није реткост да светогорски монах постане епископ, као што показује пример Св. Григорија Паламе, Св. Николај истиче да је Св. Сава и на Светој Гори и у Србији, зависно од околности, водио и исихастички и делатни начин живота. Као светогорски монах Сава није био само исихаста већ је такође „био практичар и организатор: уређивао је Хиландар и многе метохе Хиландарске, радио је све домаће послове, васпитавао монахе, састављао уставе манастирске; преводио са грчког Крмчију и друге практичне књиге, зидао, оправљао, путовао по Светој Гори, и да учи и да се учи, разносио хлеб пустињацима и чинио безброј других дела милосрђа“ (Исто, 200). Такође у Србији није био посвећен само практичном животу већ се често повлачио у Студеничку испосницу.

25 Неки додуше, наравно кратковидо, тумаче Савине „покрете и путеве као ’мисије’ чисто световног карактера, други пут, на пример, у свете земље као мисију да створи бугарску патријаршију“ (Вујић 2013, 194).

26 Подсетивши да речи просвећивање, просвећеност и просветитељ у средњем веку и у модерни имају суштински различито значење, Димитрије Богдановић истиче да у средњем веку просвећивање није пука интелектуална делатност, већ подразумева прожимање „надумном, натприродном енергијом, која преображава и обожује човеково биће и сву његову личност саображава идеалној, апсолутној персоналности – оваплоћеном Логосу Исусу Христу. Светлост је синоним за ’благодат’, за харизму којом се једино и спознаје Истина, то јест – Бог, а кроз то сазнање постиже пуно ослобођење, и кроз обожење – пуно очовечење“ (Богдановић 1980, 196-197).

27 Како извештава Доментијан, благочестиви Немања и Ана су се у молитви обратили Богу да им подари богољубиво чедо, обећавајући да ће након његовог зачећа живети у целибату. Не само што су они свој завет испунили, него је њихов живот временом постајао све духовнији, што је свакако повољно утицало на Растково васпитање и будуће опредељење. Види: Доментијан 1988, 55-56.

28 Довољно је погледати Карејски типик да се схвати колико је времена Св. Сава морао посвећивати молитви. Наиме, готово читав дан потребан је Карејском испоснику да одслужи све прописане службе, узнесе молитве и прочита цео псалтир. Види: Св. Сава 2005, 95-98, 211-214.

благодатни дарови на околину. Нема никакве сумње да без подршке Духа Светог не би успео у свом подухвату да просвети српске земље и српски народ духовно припреми за будуће историјске изазове.

Св. Сава је у два наврата напуштао Свету Гору да би помогао својој земаљској отаџбини, али никада није заборављао своју духовну отаџбину. Не треба заборавити да је његова духовна отаџбина била и остала Света Гора, да јој се он враћао кад год су то прилике допуштале.²⁹ Упркос томе што се чинило да је политички целисходније приклонити се Западу (за чим као пропуштеном шансом већ два века жале следбеници западне просвећености, и за чим и данас лакомислено стреме), будући да су Латини завладали Константинопољом и самом Светом Гором, а васељенски патријарх се повукао у Никеју, Св. Сава се као светогорски монах непоколебљиво држао православља, провидећи духовним очима да истинска светлост долази са Истока. Додуше, био је свестан неопходности да се у политичком погледу балансира између Истока и Запада, да се усвајају западне цивилизацијске тековине, али будући да је духовност темељ једног народа а не економија, култура или војна моћ, инсистирао је на верности православљу.³⁰

Док се Доситеј, заинтересован, попут својих западноевропских узора, преваходно за царство земаљско, вратио са својих путештствија по Западу међу своје сународнике да би им донео спољашњу светлост западне цивилизације³¹, Св. Сава, усредсређен на царство небеско, Србима доноси нетварну светлост „из праве домовине

29 „Свету Гору он је сматрао својом духовном отаџбином, камо га је дух његов вазда и вукао. И када је телесно био удаљен од Свете Горе, дух његов пребивао је у Светој Гори и Света Гора у његовом духу“ (Николај 2013 а, 201-202).

30 Еп. Атанасије Јевтић с правом оспорава Радојчићеву тезу да је Св. Сава творац некаквог посебног типа српског делатног монаштва, које се наводно разликује од источног контемплативног монаштва. Таква теза, макар имплицитно, сугерише да је српска духовност негде између Истока и Запада, а не дубоко укореењена у православљу. Истакавши да је на Истоку одувек разликовано практично и созерцатељно подвижништво, али никад строго одвајано, будући да је врлинско усавршавање неопходна степеница ка благодатном боговиђењу, еп. Атанасије каже: „Свети Сава је био и остао типично *светогорски* монах и зато никакав ’новатор’, а то значи да је био типично православни, предањски, *светоотачки тип* монаха са свом ширином православног подвижничко-благодатног опита, од почетног послушника и врлинског *практичара* до усамљеног анахоретског *молчаника*, созарцетеља (= „*теоретичара*“) духовног живота, који се назива *исихаста*“ (Еп. Атанасије 2004, 33).

31 Притом није на одмет подсетити да Доситеј доноси у Србију неке од западних идеја са приличним закашњењем, када су оне тамо већ у великој мери застареле. Доситеј је „површно и споредно знао француску књижевност“. Он вероватно „није знао за најглавније писце свог времена“, јер „нигде не помиње ни Волтера, ни Монтескјеа, ниједног енциклопедиста, па ни самога Русоа“. До њега су идеје француских филозофа просвећености дошле преко „ситнијих немачких просветитеља и популаризатора XVIII века“ (Скерлић 1964, 126). Као етичар Доситеј се ослања пре свега на мисли просветитеља баснописца, док потпуно превиђа значај Кантове етике, што не чуди јер ни његов „славнеји“ проф. Еберхард, чија предавања је током зимског семестра 1782-1783. слушао у Халеу, није схватао значај Кантове филозофије. Но иако просветитељске идеје које Доситеј доноси у српске земље више немају пређашњи интелектуални сјај, штавише чак су лишене и критичке оштрице према социјалним неправдама, оне ипак, макар делимично, одговарају духу времена. Слично Хегелу који тврди: „Наши универзитети и школе су наше цркве“ (Löwith 1988, 30), Доситеј се залаже за лаицистичку просвету: „Зато, ево моје мњеније и совјет: боље је много једнупаметну и полезну књигу, с коликим му драго трошком, дати да се на наш језик преведе и наштампа, него дванаест звонара сазидати и у све њи[x] велика звона поизвешати; зрно памети неће се нашој деци придодати ако ћеду им довека звона лупати. (...) Књиге, браћо моја, књиге! а не звона и прапорце!“ (Доситеј 2007 б, 18).

своје, из вечне, чудесне, земље светости и завета новог склопљеног са Богом³². Он са жаљењем напушта пустињу, у којој је као исихаста био у најприснијем могућем односу са Богом³³, подстакнут како љубављу према роду тако и послушношћу према Богу, да би својим сународницима указао на прави пут спасења, да би их сачувао од погубног дејства богумилске и латинске јереси. Светлост коју највећи српски просветитељ доноси у своју отаџбину је заправо благодатна светлост Духа Светог, светлост којом он изнутра зрачи.³⁴ Проходећи српске земље уздуж и попреко, проповедајући и поучавајући, а кад је потребно и чудотворећи, Св. Сава осветљава и освећује све око себе. Та светлост којом Св. Сава просвећује заправо је истински темељ српске културе, ма колико ми то понекад, заведени лажним сјајем материјалистичког Запада, заборављали. Да није било Св. Саве, његовог духовног вођства и примера, не бисмо данас могли да се дичимо светородном лозом Немањића, јединственом у светским размерама. Наиме, захваљујући управо духовном подстицају Св. Саве, његови родитељи Немања и Ана су се замонашили, поставши Симеон и Анастасија, баш као и брат Стефан на самрти, синовац Предислав – будући патријарх српски Сава II, и толики други.³⁵ Не само што је Св. Сава постао духовни отац свом биолошком оцу Немањи³⁶ него је он као први архиепископ аутокефалне Српске цркве постао духовни отац свим православним Србима. Савино просветитељство подразумева опредељење за Царство небеско, а оно је захваљујући крвљу посведоченој видовданској етици нераскидиво уткано у српско биће. Нема сумње да је Св. кнез Лазар настављач управо Савиног духовног пута, да је српски народ, упркос турског и латинског притиска, захваљујући светосавском темељу, успео у тешким годинама ропства да сачува свој духовни и национални идентитет.³⁷

32 Вујић 2013, 193.

33 „Излазећи из Свете Горе као из неког раја божанственог или као да је много богатство изгубио“, Св. Сава, упутивши се за Србију као архиепископ „плачући говораше: 'О коликих се добара лиших, ја јадник! О, колико богатство – да се без бриге светске Богу молим – замених за ништавило славе људске!'“ (Теодосије 1984, 130).

34 По Доментијану, Христос, сходно Свом надумном домостроју спасења, Саву „изабра још из утробе матерње, и уведе га у своју Свету Гору, и у њој би докле га уздиже на просвећење отечаства свога“. Још као монах почетник Сава је наслућивао своју будућу мисију. Он се не брине само за властито спасење него и за спасење свог рода. У својим молитвама он се обраћа Богу са молбом да га удостоји да посети свети град Јерусалим, да се поклони животворном Христовом гробу, да би, утврдивши се у вери, светлост са истока пренео на запад, тј. у Србију: „... да се са смелошћу према теби вратим на запад, и силом светога Духа твога просветим народ твој који је заблудео незнањем тебе, истинитога Бога, и да недостатке свога божанственог учења у моме отечаству испуниш кроз мене, слугу твога“ (Доментијан 1988, 59, 64).

35 Осам генерација Немањића дало је тринаест светитеља, од Св. Симеона Мироточивог до цара Уроша и Јоасафа Метеорског. Осим тога свете су и Јелена Дечанска, кћи Милутинова, и кнегиња Милица, кћи Вукановог праука Вратка, као и четири супруге српских владара: Ана (преподобна Анастасија), Јелена Анжујска (преподобна Јелисавета) и царица Јелена (супруга цара Душана). И Св. деспот Стефан Лазаревић, син кнегиње Милице, има у себи немањићке крви.

36 Као што је то још Доментијан прониџљиво учио, „син рођени пак, постаде оцу духовни отац“ (Доментијан 1988, 132).

37 Пошто постоји потенцијална опасност да се, поготово код оних који су прекомерно задојени националним романтизмом, јунаштво одвоји од духовног темеља, никада не треба заборавити да српско саможртвено опредељење за слободу и правду почива на светосавском темељу – на хришћанском давању примата небеском царству у односу на земаљско. Увидевши ту опасност, Вујић не само што је светосавско просветитељство дистанцирао од доситејевског, него је истакао да се оно не сме бркати ни са Његошевом религиозношћу, која је с једне стране прожета естетским пантеистичким мотивима а с друге племенским хероизмом. Плаховити хероизам који уздиже нацију није исто што и православни универзализам. „Прави основи народне православне културе

Упркос велике, саможртвене љубави према свом народу, за Св. Саву би се ипак пре могло рећи да је свеправославни светитељ него националиста.³⁸ Он се додуше у свет вратио пре свега због своје земаљске отаџбине, да би свој небески мир пренео на ближње, како на своју браћу тако и на своје племе. Као што је познато, непосредан повод за његово напуштање светогорског „раја“ била је мисија измирења завађене браће.³⁹ Након што је ту мисију успешно обавио, Сава је намеравао да се врати на Свету Гору и настави са својим уобичајеним исихастичким начином животом. Међутим, дирнут мољењима брата Стефана и српске властеле да им помогне у опоравку и оснаживању државе, Сава је одустао од првобитне намере. Наиме, тадашње економске, социјалне, па и политичке прилике у српским земљама биле су прилично тешке, последице грађанског рата исувише видљиве, да би Сава, осетљив за страдања ближњих, могао тек тако да се „себично“ врати у своју карејску испосницу. Србијом је и даље харала глад изазвана ратним пустошењем, потенцијални непријатељи су вребали, отечаство је вапило за свеколиком помоћи, особито духовном.⁴⁰ Суочивши се с једне стране са остацима паганског духа, са недовољном оцрквеношћу српског народа, с друге са претећим хришћанским јересима, он се одважује на равноапостолску мисију просвећивање и оправослављивање Срба. Захваљујући његовој неуморној делатности,

леже у мисли Саве светитеља. Ова друга два православља, његошевско, динарско, и доситејевско, панонско (...) значе скретање са основне линије: њима се не напушта само права Савина црква него, у основи и суштини, и право хришћанско православно предање“ (Вујић 2013, 200). Ако бисмо следили Вујића, могли бисмо и у нашем времену, пре свега на културном и друштвено-политичком плану, уочити занимљиву паралелу: док су другосрбијанци идејни следбеници Доситеја, а националисти превасходно Његоша, те им је српство изнад вере, следбеницима Св. Саве православна вера је изнад ускогрудих националних интереса.

38 Теодор Титов истиче такође да „Савина свечовечанска идеологија није била никако пансловенски филетизам“. По њему, „Свети Сава је био одушевљени панправославац“. Као аргумент Титов наводи: „Више година свог просветитељског рада у Србији провео је у путовањима за Грчку, Свету Земљу, Египат и Бугарску. Главни циљ ових путовања било је чување, снажење и одржавање најближих односа и по могућности чак јединство између различитих помесних православних цркава“ (Титов 2001, 25). Иначе, подсетимо да се у православу родољубље и љубав према свеколикој творевини никако не искључују. Иако су светитељи молитвеници за цео свет, они ипак имају нарочиту одговорност за властити народ. Самим рођењем у одређеном народу додељена им је та одговорност. Св. Гаврило Грузијски, уверен да му је од Бога дато да се моли за Грузију и пола Русије, опомиње: „Тешко монаху или монахињи, које не дира бол сопственог народа“ (Гаврило 2015, 373). То исто, мада у мањој мери, важи и за сваког човека. „Где се човек роди тамо прима благодат Божију“ (Исто, 276), па је дужан да се особито стара за своју земаљску отаџбину.

39 Теодосије пише да је због ратовања међу браћом српска земља била „у великој невољи, као у некој тескоби, опустевши од много плењења и проливања крви, пропадајући до краја од глади због неорања, тако да су се многи разишли по туђој земљи“ (Теодосије 1984, 81). По Доментијану, Стефан је, молећи Саву да дође са моштима оца у Србију, у још црњим тоновима описао последице ратовања у коме су на Вукановој страни учествовали иноплеменици. Од страха погибије од иноплеменичког оружја, одвођења у ропство и плењења имовине за народ је гора била ужасна глад која је наступила. По Стефану, „за грехе наше сва земља беше пуна мртваца, и двори пуни и куће пуне, и путеви пуни и распућа пуна, и због грехова наших не могаху их ни гробари погрести, само их једва смештаху у житне рупе“ (Доментијан 311).

40 Стефан је, преклињући Саву да остане и помогне му као игуман Студенице, између осталог рекао: „Јер зато те је и послао Бог, као што ја мислим, да ти испуниш оно што није довршио преподобни наш отац. А ја слуга твој у сваком добру од Господа, шта хоћеш и шта кажеш, бићу благопослушан господину мојему. Јер ако би могао у Господу помоћи нам да нас приведеш ка Христу, и због лености побегнеш од нас, одговараћеш за нас!“ (Теодосије 1980, 94).

широм српских земаља подижу се цркве, а где за то још увек није било услова уздижу се велики дрвени крстови. Савина духовна и морална поука не ограничава се само на више друштвене слојеве него се шири и међу обичан народ. Он је попут апостола проповедао хришћанско учење не тек пуким речима људске мудрости, већ пре свега просвећујућим зрачењем властитог бића, личним примером, те је његова мисија вршена „у показивању Духа и силе“ (1. Кор. 2, 4).⁴¹ Када је то било неопходно, ради избављења отачаства од претеће ратне опасности, одважно је одлазио у дипломатске мисије, које је захваљујући својој светости успешно обављао. С правом се може рећи да је његова унутрашња светлост разгонила мрак. Пред снагом његове молитве зло би се или трансформисало или повлачило, а некад би, као у случају Стреза, услед своје тврдокорности Божијом вољом напросто било уништено.⁴² Да би обезбедио што повољније услове за продужетак просветитељског процеса, који је сам започео а затим пренео на своје следбенике, Св. Сава је, када су се за то стекле повољне историјске околности, успео у свом настојању да створи независну српску помесну цркву, која ће бити снажан духовни ослонац српске државности. Он је знао да ће се православље јаче укоренити у народу уколико свештенство буде потицало из истог тог народа, као и да је симфонија изеђу државне и црквене власти могућа само уколико носиоци обе ове власти припадају истом народу.⁴³ Но иако је превасходно био усредсређен на помоћ свом отачаству, кад год је био у прилици, Св. Сава је чинио добро и другим народима, као што то уосталом показује пример његовог труда око поновног успостављања бугарске патријаршије.⁴⁴ Познато је да су велико поштовање према Св. Сави, поред православних народа, гајили и иноверни, о чему сведочи податак да су не само римокатолици из Далмације него и

41 Посебан утисак на ниште остављало је његово изворно хришћанско залагање за њихова права. „А онима који су били у власти забрањено беше да вређају народ, одасвуд се простираше вера благочашћа, сви ништи су били храњени, а љубав између браће утврђиваше се поукама његовим“ (Теодосије 1980, 96).

42 О напрасној смрти Стреза, који се није дао уразумити ни Савиним духовним поукама ни изнетим аргументима, види: Доментијан 1988, 125-128; Теодосије 1980, 107-109. Док Теодосије тврди да је Господ послао анђела који је погубио Стреза, пробовши му мачем срце, историчари сматрају да је то учинио неко од Стрезових људи, уверен у исправност аргумената које је стрпљиво износио Св. Сава покушавајући да га уразуми.

43 Св. Николај Српски истиче да је српски народ од времена Немањића, за разлику од осталих народа, имао српске владаре, као и независну народну цркву, те заправо и није било неслоге између државе и цркве. Од коликог је значаја за српски народ Св. Сава довољно говоре следеће речи: „Најсветији и најумнији човек, кога је родила српска мајка, учинио је за српски народ нешто него све. Због тога се свети Сава с правом назива духовним и моралним Родитељем српскога народа. У оно време кад је Рим свевласно владао над душама и телима европских народа, Сава је успео, тихо и нечујно (нечујно за Европу) да створи *народну цркву у народној држави*, т.ј. да црквом као унутарњим свећњаком осветли и осмисли народну државу, и да државом као неким плотом заштити цркву“ (Николај 2013 а, 211).

44 О множини оних којима помаже Св. Сава сведоче Доментијанове речи да српски боговидац и богоносац „научи доброј вери не само своје отачаство, но оптече истоке и западе као сунце, и богомисаоним својим учењем од преваре избавивши безбројно множество народа, са собом приведе Господу“ (Доментијан 1988, 210). Подсетимо да Св. Сава и данас не престаје да помаже православним верницима, и то не само српским. Нарочито је отац Макарије, игуман манастира Белка, кога је иначе замонашио блаженопочивши патријарх српски Павле, у блиској духовној вези са Св. Савом Српским. Захваљујући његовој духовној подршци, отац Макарије је од голе ледине, недалеко од Кијева, сазидао манастир посвећен Покрову Пресвете Богородице. Не само што је у манастиру Белка игуман Макарије саградио испосницу посвећену Св. Сави Српском, него се, по сведочењу оних који имају духовни вид, наш светитељ повремено и шета манастирским простором.

Јевреји и муслимани, током српског робовања под Турцима, у великом броју походили Милешеву, молећи свеца за помоћ и обилно даривајући манастир. Они то свакако не би чинили да се нису и сами уверили у снагу његовог молитвеног заступања пред Богом.⁴⁵

Све оно што је речено вероватно је, чак и нама који смо васпитани у духу модерног просветитељства, довољно да створимо макар приближну представу о светитељском, а самим тим и о просветитељском лику Св. Саве. Но да бисмо ту представу оснажили, да бисмо схватили у којој мери је он наш потенцијални духовни светионик и оријентир, колико му дугујемо и каква је наша одговорност према њему, није на одмет обратити пажњу на мудре речи Св. Николаја Српског. На питање ко је заправо био Св. Сава, српски Златоуста одговара: „Најлепши узор живота српском народу, ватрени бранилац српског народа пред другим народима, али и тужилац српског народа пред Богом.“ Самим тим што је толико труда уложио у просвећивање српског народа, што „нас је духовно препородио, с правом се може тужити на нас“.⁴⁶ Због чега? Због тога што је временом ослабила духовност и моралност међу Србима, што су се неки Срби у невољи одрекли своје вере и временом чак постали душмани сопственог народа, а други у миру одрекли сваке вере и „лако поклонили идолима европским“.⁴⁷

Својим животом Св. Сава је свима нама осветлио пут којим треба да идемо.⁴⁸ Уместо да расипамо снаге на сувишне и неважне бриге, које нас заправо одводе од нашег истинског назначења и заводе на странпутице, ваљало би, попут Св. Саве, бринути следеће четири бриге, и то овим редом: за спасење своје душе, за спасење своје породице, за спасење свог народа, за спасење свих православних народа и читаваг човечанства. Као што с правом истиче Св. Николај Српски, редослед наведених брига је природан и логичан. Уколико обратимо пажњу на живот нашег највећег светитеља и просветитеља, уочићемо да се све ове бриге током човековог живота постепено „развијају у концентричним круговима. А у центру је Христос Спаситељ. Јер без Христа Спаситеља нико не може ни говорити о спасењу, било свом било чијем. Нити пак неко може без штете прескочити један круг бриге па прећи на други“. За разлику од већине

45 Чак и након одношења моштију Св. Сава из Милешеве, његово гробно место је и даље привлачило људе разних вероисповести. Осећали су да је дух великог српског светитеља и даље ту присутан. Историјски извори показују да су у Милешеву „слали своје поклоне чак и румунски владари, да би примили благослов од Светог Саве“. На пример, молдавски војвода Василије је 1643. одредио да се Милешеву „сваке године даје из његовог личног буџета тринаест хиљада злата и аспри“, а војвода Јан Радул 1655. године „оставља завештање да ће годишње давати десет хиљада аспри“ (Николај 2013 а, 174).

46 Николај 2004, 55.

47 По, српском Златоусту, Св. Сава би нас могао тужити: „Прво, због школе без вере; друго, због политике без поштења; треће, због војске без јединства духа; четврто, због брака без верности“, па „због нечиста ума; због прљавог језика; због богохулства; због увреде родитеља; због исмевања учитеља; и због такмичења у надмудривању место у братском помагању“ и тако даље, и тако даље (Исто, 56-57). Постоји прича, коју наравно треба узети са резервом, да је приликом пожара у Хиландару неки монах имао виђење Пресвете Богородице и Св. Саве. Наводно је Св. Сава рекао Пресветој Богородици: „Нека све изгори кад су такви.“ На то му је она, несравњива у милосрђу, узвратила: „Да им дамо још једну шансу.“ Након тога је ветар почео да дува на другу страну и ширење пожара је заустављено.

48 Додуше, многи то не виде, поготово они који једнострано следе природну светлост људског разума. Њих српски Златоуста опомиње и поручује им: „Прво просвећење себе па онда просвећење других, прво садржај па онда израз, прво карактер па онда спољашња култура. Ево велике и корисне опомене нашем поколењу, у коме многи иду наопаким путем: играју по периферији а не познају центра, муче се да изразе но немају шта да изразе, *трче да просвећују а сами непросвећени*“ (Николај 2013 а, 216, подвукао ЗК).

људи који се брину тек за понеку од ових брига, Св. Сава је у старости на својим плећима „носио једновремено све четири бриге“⁴⁹, и тиме нам пружио образац истинског живљења. Стога уместо да лутамо беспућем западног просветитељства, на нама је да следимо духовну светлост нашег највећег просветитеља.

Да ипак не би било неспоразума, да нас не би неправедно оптуживали за мрачњаштво и регресију, ваља истаћи да натприродна, духовна светлост није непријатељски усмерена према научном духу, односно према природном светлу људског разума. Напротив, као што сведочи пракса средњовековог просветитељства, наука и техника су итекако неговани у манастирима. Штавише, тада су управо манастири били жаришта просвете. У тим духовним центрима се развијало проналазаштво, у њима су се успешно обављале чак и веома сложене медицинске операције.⁵⁰ Да светосавско просветитељство није против науке показује и Пупинов пример. Овај наш велики научник, сећајући се свог детињства, тврди да су му, захваљујући подршци Св. Саве, омогућени предуслови за будућу научну каријеру.⁵¹

Опредељивање за просветитељство Св. Саве, дакле, не значи одбацивање науке и залагање за ирационалистички приступ стварности, већ само поштовање хијерархијског поретка. Будући да је људски разум деформисан првородним грехом, његова природна светлост није у стању да расветли тајну постојања и пружи нам одговор на фундаментална животна питања. Самим тим што је надумна сфера изнад умне сфере⁵², а натприродна светлост супериорна у односу на природну, темељ просвете мора бити духовност а не пуко научно знање. Ипак, то не значи ниподаштавање, а поготово не одбацивање разума, већ само оспоравање његове претензије да просуђује оно за шта није способан. Наиме, уколико желимо сигуран и поуздан темељ за морално, научно и културно здање једног народа, темељ мора бити, као што је то добро знао Св. Сава, духован а не интелектуалан. Уколико бисмо пошли од погрешне антропоцентристичке поставке да је природно светло људског разума довољно за наш живот, уколико бисмо постали слепи за натприродну благодатну светлост, лишили бисмо се не само духовне већ и у великој мери и моралне димензије нашег постојања.

Као што је на то увек изнова подсећао Св. Јустин Ћелијски, пред свима нама је избор да ли ћемо се одредити за светосавско или модерно просветитељство, за

49 Николај 2013 б, 694.

50 У средњем веку наглашавање духовности „не потиरे стварност, ни потребу за знањима другим, макар и ’нижим’. Библиотеке су садржавале и профана дела, а у Хиландару су се још у XVI веку преписивали познантички медицински списи у преводу на српски језик“ (Богдановић 1980, 196). Подсетимо да је управо Св. Сава основао прве болнице у Хиландару 1191. и у Студеници 1208, да је не само са својих путовања доносио различите лекове и медикаменте него и да се противио надрилекарству. Археолошка истраживања вршена на простору манастира Мажићи код Прибоја сведоче да су у оквиру манастирског комплекса вршене сложене медицинске операције. На тој локацији не само што су пронађени за то време најсавременији медицински инструменти, него и скелети доказују да су успешно обављене операције на људским лобањама.

51 Пупинова мајка је веровала да над њеним сином Михајлом „бди дух св. Саве“. О мајчином сну који је у великој мери одредио његову даљу судбину, наш велики научник пише: „Једног дана је учитељу рекла, у мом присуству, да је у сну видела какао је св. Сава положио руку на моју главу, и окренувши се к њој, рекао: ’Кћери Пијада, школа у Идвору ускоро ће бити тесна за твог сина. Нека онда пође у свет, где ће наћи више духовне хране за своју душу жељну знања.“ (Пупин 2014, 14).

52 Мада се то каткад превидља, надумно се суштински разликује од ирационалног. Оно није против ума, али га надилази.

Богочовека или човека, за теохуманизам или хуманизам, за Христа или против њега.⁵³ Свети Сава нам је као истински просветитељ показао и осветлио спасоносни, христовосни пут. Упркос тами који се све више шири, упркос прелешћујуће светлости модерног просветитељства, бројним замкама која нас маме на странпутице, постојана нетварна божанска светлост довољно је јака и поздана за све оне у чијој души још увек није згасла макар искра унутрашње светлости. Будући да духовни оријентира постоје, од нас зависи хоћемо ли следити пут који нам је утро Св. Сава, хоћемо ли, следећи светосавско просветитељство, изнутра постајати светлији, или ћемо се препустити инерцији модерне просвећености и неприметно утопити у тами.

Литература

- Атанасије, епископ Јевтић (2004): *Богословље Светог Саве*. Требиње: Манастир Тврдош – Врњачка Бања: Братство Св. Симеона Мироточивог
- Богдановић, Д. (1981): „Суштина просвећености у култури средњовековне Србије“, у: *10. Научни састанак слависта у Вукове дане*, св. 1. Београд: Међународни славистички центар
- Вујић, В. (2013): *Од Шпенглера до Светог Саве*. Београд: Жагор
- Гаврило Грузијски, свети (2015): *Јуродиви човек Божији : живот и подвизи Светог Гаврила Грузијског*. Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског
- Доментијан (1988): *Живот Светог Саве и Живот Светог Симеона*. Београд: Просвета – СКЗ
- Доситеј (Обрадовић) (2007 а): *Писмо Харалампију; Живот и прикљученије*. Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић
- Доситеј (Обрадовић) (2007 б): *Совјети здраваго разума; Етика*. Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић
- Елијаде, М. (2004): *Свето и профано*. Београд: Алнари – Лаћарак: Табарнакл
- Јустин, преподобни отац (Поповић) (2001): *Светосавска филозофија живота*, у: *Сабрана дела светог Јустина Новог*, књига 4. Београд: Наследници Оца Јустина – Ваљево: Манастир Телије
- Löwith, K. (1988): *Od Hegela do Nietzschea*. Sarajevo: Veselin Masleša
- Маринковић, Р. (1998): *Светородна господа српска*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност
- Николај (Велимировић) (2013): *Свети Сава*. Београд: Штампар Макарије – Подгорица: Октоих
- Николај, Свети Жички и Охридски (2004): *Кроз тамнички прозор*. Зрењанин: Петровград
- Николај, епископ (2013): *Сабрана дела, књига 10*. Шабац: Глас цркве
- Његош, П. II П. (2016): *Дела*. Београд: Мали принц
- Пупин, Михајло (2014): *Са пашињака до научењака*. Панчево: Мали Немо
- Свети Сава (2005): *Сабрана дела*. Београд: Народна књига – Алфа
- Свето писмо Старога и Новога завјета* (2012). Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве

53 Следећи светосавску традицију, нема сумње да актуелну политичку дилему: Европска унија или Русија, ваља решавати ослањајући се на за човека најтемељнији могући избор: бити за Христа или бити, свесно или несвесно, за Антихриста.

- Скерлић, Ј. (1964): *Писци и књиге, књига 1*. Београд: Просвета
- Слијепчевић, П. (2013): *Педагошко-андрагошки радови*. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске – Београд: Свет књиге
- Станојевић, С. (1991): *Свети Сава*. Ниш: Градина
- Теодосије (1984): *Житије Светог Саве*. Београд: СКЗ
- Титов, Т. (2001). „Светосавље“, у: *Двери српске*, бр. 10
- Ђоровић, В. (1990): *Свети Сава у народном предању*, Београд: Народно дело – Задруга православног свештенства СФРЈ
- Horkheimer, M. – Adorno, T. (1989): *Dijalektika prosvjetiteljstva*. Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost
- Црњански, М. (2011): *Свети Сава*. Београд: Политика – Клуб „Привредник“ – Задужбина Милоша Црњанског
- Чајкановић, В. (1973): *Мит и религија у Срба*. Београд: СКЗ

Zoran Kindić

ENLIGHTENMENT OF SAINT SAVA

By contrasting Saint Sava and Dositej Obradovic as two paradigmatic characters in Serbian culture, the author aims not only to explain the difference between medieval and modern Enlightenment, but also to reaffirm Saint Sava as the greatest Serbian luminary. In that endeavour, he relies on works of Saint Justin of Ćelije and Vladimir Vujčić, who offer cogent arguments for primacy of Saint Sava's Enlightenment over Dositej's. In order for the Serbian people to keep their religious and national identity, it is necessary to forbear the following of West European Enlightenment and return to the more genuine Saint Sava's Enlightenment. Should they fail to do that, instead of following Christ, they will turn their back on Christ, facing all destructive consequences of such decision.